

УДК 338.43

*О.М. ЗАГУРСЬКИЙ, кандидат економічних наук, доцент, докторант
Державна навчально-наукова установа «Академія фінансового управління»*

Інституціоналізація корпоративних процесів в аграрній сфері

Постановка проблеми. Інституціональні зміни, що відбулися в українській економіці останніми роками, насамперед пов'язані з трансформацією відносин власності від суспільної до приватної форми та подальшим створенням на її основі корпоративних структур. Посилення процесів глобалізації й концентрації капіталів породили новий тип економічних відносин і відобразилися у створенні організацій, які суттєво впливають не тільки на економічні, а й на ключові політичні та соціальні рішення. Дослідники визначають, що ці відносини, виявили цілий спектр теоретичних і практичних проблем, найважливішими з яких є напрями подальшого розвитку корпоративізму. І якщо процеси останнього стали відповіддю на інституціональні зміни, що відбувалися у суспільстві, то відповідно проблеми розвитку корпоративних структур – це, насамперед, інституціональні проблеми, що викликані реаліями суспільного, політичного й економічного стану та посиленням глобальної конкуренції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасній науковій літературі дослідженню корпоративізму як механізму управління складними мережами відносин в основному присвячені праці в галузях соціологічних та політичних наук. Серед них вирізняються праці зарубіжних Г. Лембруха [14, 15], П. Уільямсона [18], Ф. Шміттєра [11], Г. Шахназарова [9] та вітчизняних учених – В. Гончара [3], В. Кременя [6], М. Радєвої [8] й інших. Проблема становлення і функціонування корпоративних структур у контекс-

ті еволюції економічних процесів в агробізнесі України присвячені наукові праці О. Бородіної [1], А. Борщ [2], С. Дем'яненка [4], Н. Супрун [10] та інших. Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених корпоративізму в цілому і в аграрному секторі зокрема, мало дослідженими залишаються проблеми інституціоналізації розвитку корпоративних структур аграрного сектора.

Мета статті – теоретико-методологічне обґрунтування проблеми інституціоналізації корпоративних процесів в аграрному секторі України.

Виклад основних результатів дослідження. Форму соціальної організації, за якої ключові економічні, політичні й соціальні та економічні рішення приймаються оформленими корпоративними групами, прийнято називати корпоративізмом. Сутність явища «корпоративізм» дослідники різних напрямів науки визначають по-різному. Зокрема, у Д. Чалмерса корпоративізм виступає моделлю відносин між державою і групами, режимом та ідеологією [12]. Представник інституціонального підходу Ф. Шміттер корпоративізм розглядає як один із можливих механізмів, що дають змогу асоціаціям інтересів бути посередником між своїми членами (індивідами, сім'ями, фірмами, локальними спільнотами, групами) і різними контр-агентами (передусім, державними й урядовими органами) [11]. Його колега Г. Лембрух вбачає у корпоративізмі форму політичної участі організованих великих груп у прийнятті політичних рішень, передусім економічних [14]. В. Грант стверджує, що корпоративізм є лише теорією середньо-

© О.М. Загурський, 2014

го порядку опосередкування інтересів окремих груп [13]. Український дослідник В. Гончар у корпоративізмі вбачає шлях між соціалістичною та капіталістичною політичними економіками, що розвивається завдяки державному спрямуванню переважно приватизованої промисловості згідно з ідеологічними принципами єдності, порядку та успіху, й форму держави, в основі якої парламентаризм, і форму опосередкування інтересів, яка відрізняється від плюралістичної системи обмеженою кількістю ієрархічно впорядкованих монополістичних організацій, що представляють інтереси своїх членів у ході переговорів та втілюють в життя їхню внутрішню політику [3].

Інституціональні основи корпоративізму ґрунтуються на наявності відповідної соціальної структури суспільства й певних моделях поведінки економічних агентів, зокрема щодо захисту їхніх власних професійних прав. Відмінності в інституціональній основі економіки країни генерують системні відмінності корпоративної стратегії. Відповідно, ідеї корпоративізму висувають адекватні сучасному стану суспільного розвитку методи та підходи до розуміння нових соціально-політичних і соціально-економічних феноменів. На зміну класичній економіці «вільного ринку» приходить нова стадія капіталістичної формації – корпоративна економіка, яка являє собою «особливу форму відносин власності», коли, незважаючи на антимонопольне законодавство, неможливе позаекономічне розчленування або розукрупнення великих корпорацій [5, с. 85]. Інтегровані корпоративні структури є основою економіки більшості країн і мають досить велике значення для подальшого розвитку економіки України та її трансформації у світовий економічний простір. Їхня діяльність створює широкі можливості для розвитку виробництва і забезпечує конкурентоспроможність продукції вітчизняних виробників.

Перевагами великотоварного виробництва є можливість забезпечити максимальний синергійний ефект за допомогою злиття чи поглинання аграрних структур, розвитку вертикальних та горизонтальних зв'язків, міжгалузевих відносин і кластерів. Наявність достатньої кількості фінансових ресурсів,

можливість їх акумуляції, маневрування й оптимізація напрямів використання, інтенсифікація та диверсифікація виробництва, розвинена спеціалізація, поєднання виробництва з переробкою і реалізацією, впровадження сучасних інноваційних технологій, зменшення трансакційних витрат та уникнення монополізму посередницьких структур, оптимізація оподаткування, можливості залучення інвестицій і одержання кредитів, залучення досвідчених фахівців, доступ до ринків збуту дає змогу корпоративним структурам одержувати порівняльні інституціональні переваги, які за наявності різних умов узгодження ефективності, з якою фірми займаються певною діяльністю, впливають на ефективність, з якою вони можуть виробляти певні види товарів і послуг [17, с. 38-44]. Проте процес інституціональної трансформації української економіки в напрямі формування корпорацій через недосконалість, невідповідність і неефективність діючих формальних інститутів має недостатньо цілеспрямований характер. Розвиток корпоративізму стримується істотними інституціональними обмеженнями, в ролі яких виступають традиційно сформовані соціально-психологічні бар'єри. Серед найбільш важливих, що визначають природу вітчизняної моделі, слід назвати такі:

соціальна апатія, пасивна споживацька поведінка та нерозвиненість почуття власника у більшості міноритарних акціонерів, що унеможлиблює реалізацію основних принципів корпоративного управління;

укорінення інституту патерналізму, що стримує формування засад корпоративної соціальної відповідальності й громадянського суспільства;

суперечність між очікуванням паліативних заходів від держави та недовірою до ефективності інституціональних способів перетворення заощаджень в інвестиції, реалізації права на відчуження цінних паперів і можливостей здійснення ринкового корпоративного контролю через фондовий ринок [10, с. 79].

У зв'язку з цим вітчизняні корпоративні структури мають свої специфічні форми. В аграрному секторі України процеси корпоративізму в основному пов'язані з агрокор-

пораціями та агрохолдингами. Такі форми агрокооперації передусім обґрунтовуються їхньою економічною ефективністю. Проте зазначимо, що в аграрній сфері, як і в будь-якій іншій галузі з низьким рівнем концентрації, при збереженні ринкових відносин між усіма учасниками корпорації економія від масштабу не буде значною порівняно із звичайними ринковими угодами. А додатковий ефект, що виникає від кооперації спільної праці, знижуватиметься через складність процедур узгодження цін та взаємозобов'язань, які постійно вимагатимуть проведення нових етапів переговорів. Інша ситуація виникає, коли формується інсайдерська модель, за якою ринкові трансакції замінюються внутрішньофірмовими операціями й адміністративними процесами. У цьому випадку виділяється головне підприємство, роль якого полягає у виході на аграрний ринок для продажу виробленої сільгосппродукції та купівлі необхідних ресурсів для відновлення виробництва. Його поява всередині формальної структури приводить до значної економії за рахунок скорочення трансакційних витрат з укладення ринкових угод між усіма господарюючими суб'єктами всередині корпоративної структури, що зумовлює виникнення неринкового типу взаємин через довгострокові контракти.

Формально координована робота, яка має низку конкурентних переваг, дає поштовх до розвитку організацій з раціоналізованою формальною структурою [16, с. 342]. Така форма корпоративізму веде до спрощення процедури господарювання завдяки заміні ринкових трансакцій внутрішніми ієрархічними взаємозв'язками. У результаті створюються умови для формування розвинутої агропромислової інтеграції, яка об'єднує всі ланки продовольчого ланцюга – починаючи з вирощування продукції сільського господарства та її первинної переробки і закінчуючи реалізацією готових продуктів харчування через роздрібну мережу, та, як результат, створення комплексного механізму відтворення в аграрній сфері. Внутрішнє здійснення цих функцій зменшує собівартість кінцевого продукту, спрощує координацію всіх процесів, уможливорює оперувати більш своєчасною й точною інформацією

і в кінцевому рахунку зменшує ризик агробізнесу.

Українські аграрні корпоративні структури – це переважно несільськогосподарські вертикально-інтегровані компанії, для яких сільськогосподарське виробництво не є основним видом діяльності, але які займаються ним, створюючи в своїй структурі аграрні підприємства, які зазвичай знаходяться в різних природно-кліматичних зонах і мають чітку спеціалізацію. Вони створені на основі зарубіжних інвестицій та коштів вітчизняних фінансово-промислових груп із метою забезпечення власного виробництва сировиною й збільшення власного капіталу за рахунок переведення аграрного виробництва на індустріальну основу. Їхня діяльність спрямована на короткострокове одержання доходу, має експортну направленість і залежить від кон'юнктури світових товарних ринків. Великі капіталовкладення в розвиток виробництва та у вертикальну інтеграцію дали їм змогу доволі легко подолати бар'єри входження в галузь і стати її лідерами. Однак зростання кількості корпоративних структур пояснюється не тільки фактором ефективності ведення бізнесу.

У ході інституціоналізації соціальні процеси, зобов'язання та існуючі умови набувають у соціальному мисленні статус правил, тому не останню роль тут відіграє ментальність українського бізнесу (сформована в трансформаційний період 90-х років ХХ ст.), який більш схильний вкладати кошти в звичні для нього організаційно-правові форми, що раніше давали можливість суттєво збільшувати капітали. Зростання капіталізації агрохолдингів у сучасних умовах є результатом активізації діяльності таких утворень на фондових ринках, на жаль, в основному на зарубіжних (більшість акцій українських агрохолдингів розміщені на Лондонській, Франкфуртській і Варшавській біржах). А найкращим підтвердженням інвестиційної їх привабливості є постійно зростаюча ринкова вартість десяти найбільших публічних українських агрохолдингів (за перший квартал 2010 року вона збільшилася на 45% і зросла з 3,52 до 5,10 млрд дол. США) та котирування акцій цих компаній на міжнародних фондових біржах [2, с. 46].

Проте сприйняття діяльності агрохолдингів українським суспільством і особливо сільським населенням є неоднозначним та суперечливим. Особливе занепокоєння й соціальну напругу викликають: надмірна концентрація в одних руках земельних ресурсів, монополізація ринку сільськогосподарської продукції; витіснення з агробізнесу традиційних форм ведення сільськогосподарського виробництва – аграрних підприємств і фермерських господарств; зростання безробіття на селі; нераціональне використання земельних ресурсів; погіршення екологічних умов; відсутність у багатьох випадках соціально-економічного розвитку сільських територій тощо. Більш того, лобіюючи свої інтереси на всіх рівнях, вони прагнуть безпосередньо вбудувати в суспільство свої цілі та процедури як інституціональні правила. І як зазначає О. Бородіна, «з інституціональної точки зору це можна ідентифікувати як незбалансований інституційний розвиток, який породжує певні мотивації в поведінці господарюючих суб'єктів, спрямовуючи їх на експлуатацію природних ресурсів та ігнорування соціально-економічних завдань розвитку суспільства» [1, с. 54]. Тут слід розуміти, що активне формування надвеликих корпоративних структур здійснюється не тільки завдяки концентрації й інтеграції виробництва, а також монополізації економічної влади на агропродовольчому ринку та в політиці. Тенденція до експансії в усі сфери соціального життя несе в собі загрозу порушення балансу спеціалізованих і комплексних ролей як в інституціональній структурі аграрного сектора так й у цілому суспільства, веде до руйнування місцевих аграрних комплексів, що при досягненні певної критичної межі створює загрозу продовольчій безпеці та продовольчій незалежності країни.

Сучасні проблеми корпорацій вже давно сягнули за рамки локальних і набули національного характеру. Від того, наскільки вдало проходитимуть процеси їхнього становлення, залежить соціально-економічний розвиток країни в цілому. Сфера державного регулювання має створити систему управління корпораціями, структура якої направлена на розв'язання завдань соціально-економічного розвитку економіки країни

[8, с. 4]. Тобто одним із головних завдань державних і соціальних інститутів на сучасному етапі є побудова системи, спрямованої на підвищення соціальної відповідальності великого аграрного бізнесу – ліберального корпоративізму, в основі якого лежать відносини погодження інтересів. Метою створення такої системи на стратегічному рівні стає забезпечення національної безпеки й рівня якості життя всіх громадян, що відповідає міжнародним стандартам.

Відповідно противагою великим корпоративним структурам повинна бути «вільна»: держава – інститути самоорганізації населення (сім'я, малий бізнес, включаючи кооперацію, місцеві спілки самоврядування тощо). Проте, на нашу думку, держава має спрямувати свої зусилля не на боротьбу з агрохолдингами (як наполягають окремі автори) та на заклики до соціальної відповідальності великого бізнесу, а на розвиток людського капіталу, формування підприємницького ресурсу на селі й підтримку самоорганізуючих структур, які можуть стати перспективними формами корпоративізму в аграрному секторі. Сама ідея креативного корпоративізму вимагає синтезу нових знань, які забезпечують розвиток контрактних відносин, передусім, крізь призму взаємовигідного обміну. Їх можливо розглядати як інноваційний продукт, одержаний в результаті взаємодії держави та агропідприємців, метою якого є мінімізація трансакційних витрат у процесі генерації виробничих інновацій. А це, у свою чергу, передбачає цілеспрямоване формування особливого інституціонального середовища діяльності економічних суб'єктів, реально сприяє досягненню компромісу між інтересами сторін корпоративних відносин. Конкуренція корпоративних селянських господарств із великими корпоративними структурами цілком можлива, особливо якщо вони припинять намагатися для одержання захисту з боку офіційної влади ідентифікувати себе лише як основні носії культурних традицій і цінностей, а займуть свою нішу на аграрному ринку, забезпечать відповідну спеціалізацію, наприклад, на виробництві екологічно чистої продукції, сільському туризмі, výro-

бництві трудомісткої та якісної продукції тощо.

Проте говорити про справжню зміну суспільних відносин можна лише за умови розгортання процесу корпоративного самонавчання сільського населення. І якщо в цілому по Україні функціонує 12 технопарків, 20 інноваційних центрів, 24 інноваційних бізнес – інкубаторів, 11 центрів комерціалізації інтелектуальної власності, 15 центрів науково-технічної й економічної інформації [7], то в агропромисловому комплексі діє єдина інноваційна структура технологічний парк “Агротехнопарк”, базовою науковою організацією якого є Національний університет харчових технологій.

В аграрному секторі, як і в інших секторах економіки, потрібно створити мережу бізнес-інкубаторів та технопарків, в яких бажаючі займатися підприємницькою діяльністю (відібрані на конкурсній основі) вивчать основи агропідприємництва, організації агровиробництва, одержать навички ведення фермерського господарства й основи корпоративної культури, які зможуть застосувати працюючи у своїх господарствах. Центрами такої підготовки можуть стати аграрні вищі, які є в багатьох областях і районах України. Після навчання з кожним, хто пройшов підготовку, укладається договір від імені адміністрації району та надається навчально-виробничий майданчик, що входить до складу бізнес-інкубатора (для цього можна використовувати університетські технопарки), технічна й консультаційна підтримка. Після формування стартового капіталу і створення фермерського господарства, 50-100 таких господарств за державної підтримки утворюють корпоративну структуру з аутсайдерською державною управлінською компанією, спеціалізованим господарством, дослідним центром, переробними підприємствами та сучасною інформацій-

ною інфраструктурою. Така підтримка з боку держави дасть змогу створити агрохолдинг «знизу», засновниками якого будуть жителі села. Вони і члени їхніх сімей будуть заінтересовані в підтримці соціальної й комунальної інфраструктури сільських територій: засобів комунікації, медичних, культурних і освітніх закладів, що забезпечить стійкість нового інституціоналізованого суб'єкта аграрного ринку. Крім того, на відміну від традиційної підтримки держава стимулює розвиток людського капіталу, здатного до самостійного здійснення підприємницької діяльності.

Висновки. Розвиток агрохолдингів в Україні потрібно сприймати як об'єктивну реальність, спрямовану на здобуття конкурентних переваг у ринкових умовах. Проте у ситуації недосконалості державних інститутів і недостатнього впливу профспілок розраховувати на соціальну відповідальність великого бізнесу навряд чи доводиться. Тому для подолання негативних екстерналій діяльності великих корпоративних структур буде потрібна зміна вектора державної політики від надання пільг та преференцій великотоварному виробництву на підтримку креативних моделей корпорацій, формування інститутів соціального партнерства як системи соціальних інститутів і механізмів, створених за участю державних структур, об'єднань роботодавців та профспілок із метою консенсусного розв'язання конкретних соціальних проблем і визначення загальних цілей соціальної політики. Такий підхід до корпоративізму передбачає зміну методу господарювання, що тягне за собою й відповідну трансформацію інституціонального середовища аграрного сектору, і певне зосередження зусиль на глибокому, всебічному та комплексному аналізі інституціоналізації процесів корпоративізму.

Список використаних джерел

1. *Бородіна О.М.* Інституційний розвиток сільського господарства та села України і Росії та його гармонізація з європейською політичною практикою / О.М. Бородіна // Економіка України. – 2012. – № 11. – С. 48-61.
2. *Борщ А.Г.* Фінансові аспекти організації діяльності вітчизняних агрохолдингів / А.Г. Борщ // Зб. наук. праць Таврійського держ. агротехнол. ун-ту (економічні науки); за ред. М.Ф. Кропивка. – Мелітополь: Вид-во Мелітопольська друкарня «Люкс», 2012. – № 2 (18). – Т. 1. – С. 42-49.
3. *Гончар В.М.* Корпоративізм як модель взаємодії держави і громадянського суспільства: автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.02 / В.М. Гончар. – К., 2009. – 24 с.

4. Дем'яненко С.І. Агрохолдинги в Україні: добре чи погано? [Електронний ресурс] / С.І. Дем'яненко. – К. : Ін-т економічних досліджень та політ. консультацій, 2008. – Режим доступу: <http://ierpc.org/>.
5. Еремеев В. Перспектива государственно-корпоративного управления в сельском хозяйстве / В. Еремеев // Экономист. – 2012. – № 4. – С. 83-87.
6. Кремень В. Приреченість на корпоративізм? / В. Кремень, В. Ткаченко // Політичний менеджмент. – 2007. – № 6 – С. 3-21.
7. Методичні матеріали для інформаційно-консультаційної підтримки об'єктів інноваційної інфраструктури та забезпечення їх взаємодії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dknii.gov.ua/2010-09-09-12-22-00/2010-09-09-12-25-43/235-2010-12-07-11-34-29>.
8. Радева М.М. Концепція інституційного розвитку корпоративного сектора економіки України / М.М. Радева // Сталий розвиток економіки : всеукр. наук.-виробн. журнал. – Хмельницький, 2012. – №11. – С. 3-8.
9. Самоопределение России. Аналитический доклад по проекту «Россия в формирующейся глобальной системе» / Г.Х. Шахназаров, К.Н. Брутенц, А.А. Галкин, Ю.А. Красин, В.А. Медведев и др. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uct.kiev.ua/~sofi/pf2/shakhn.htm>.
10. Супрун Н.А. Інституціональні чинники та бар'єри розвитку корпоративного управління на постприватизаційному етапі / Н. А. Супрун // Економіка і регіон. – 2009. – № 2 (21). – С. 76-80.
11. Шмиттер Ф. Неокорпоративізм / Ф. Шмиттер // Политические исследования. – 1997. – № 2. – С. 14-22.
12. Chalmers, D.A. Corporatism and comparative politics / D.A. Chalmers // New Directions in comparative politics. Edited by H.Wiarda. – 1991. – С. 59-81.
13. Grant, W. The Political Economy of Corporatism / W. Grant. – N.Y.: St. Mary's. Press, 1985 – 274 p.
14. Lehmbruch, G. Consociational Democracy, Class Conflict and the New Corporatism / G. Lehmbruch // Trends toward corporatist intermediation. – 1979. – P. 53-61.
15. Lehmbruch, G. Patterns of corporatist policy making / G. Lehmbruch, F. Schmitter. – Beverly Hills : SAGE Publications, 1982. – 292 p.
16. Meyer, John W. Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony / John W. Meyer, B. Rowan // American Journal of Sociology, Vol. 83, No. 2 (Sep., 1977). – P. 340-363.
17. Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage/ P. Hall, D. Soskice. – N.Y., Oxford: Oxford University Press, 2001. – 540 p.
18. Williamson, P.J. Corporatism in perspective: an introductory guide to corporatist theory / P.J. Williamson. – London: SAGE Publications, 1989.– 272 p.

Стаття надійшла до редакції 13.09.2013 р.

* * *

Новини АПК

У 2013 році виробництво валової продукції сільського господарства становитиме 250 млрд грн

У поточному році спостерігається позитивне зовнішньоторговельне сальдо, яке забезпечується, насамперед, значними обсягами експорту зерна, олії, а також насіння олійних культур. Про це повідомив Міністр аграрної політики та продовольства України Микола Присяжнюк.

«Протягом 2013 року Мінагрополітики послідовно виконувало завдання, закладені у Програмі економічних реформ Президента України та Державній програмі активізації розвитку економіки на 2013-2014 роки. І за підсумками року виробництво валової продукції АПК складе близько 250 млрд грн, а його приріст становитиме 11,5-11,7%. Надходження до держбюджету від підприємств АПК очікується на рівні 47 млрд грн», – повідомив Міністр.

Крім того, Микола Присяжнюк поінформував, що зовнішньоторговельний обіг продукції АПК за 10 місяців досяг 20,3 млрд дол. При цьому імпорт становив 6,8 млрд дол., а експорт – 13,5 млрд, що становить понад 26%, або чверть від загального експорту.

«Зовнішньоторговельне сальдо продукції АПК у цьому році позитивне і складає 6,7 млрд дол. І найвагомішими чинниками позитивного сальдо залишаються обсяги експорту зернових культур – 33,8%, олії – 21%, а також насіння олійних культур – 12%», – зазначив Міністр.

Прес-служба Мінагрополітики України